

Византийски накити от Сърбия

Рецензия на Vesna Bikić. *Vizantijski nakit u Srbiji: modeli i nasleđe* (English summary: Vesna Bikić, Byzantine jewellery in Serbia – models and heritage). – Beograd 2010; 207 pp. with illustr.; 28 cm ISBN 978- 86-80093-72-7 Stampa: Altanova

Румяна Колева ^a

^a Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София 1504, бул. Цар Освободител 15, rukoleva@gmail.com

Byzantine Jewellery in Serbia

Rumyana Koleva ^a

^a Department of Archaeology, Faculty of history, Sofia university St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria, rukoleva@gmail.com

Book review: Vesna Bikić. *Vizantijski nakit u Srbiji: modeli i nasleđe* (English summary: Vesna Bikić, Byzantine jewellery in Serbia – models and heritage). Beograd 2010; 207 pp. with illustr.; 28 cm ISBN 978- 86-80093-72-7 Stampa: Altanova

Византийската империя, като глобален политически, културен и икономически център, оказва осезаемо влияние върху всички сфери от живота на балканските народи през средните векове. Археологически това влияние се забелязва в материалните останки на културата – от архитектурата и предметите на култа до тези на ежедневието като керамични съдове, накити и елементите на костюма. Открива се пряко, като разпространение на стоки, произведени в някой от големите търговско-занаятчийски центрове на Империята и косвено – като произвеждани на място стоки в стила на византийските образци. На проявите на това влияние върху облика на накитите е посветено изследването на Весна Бикич „Византийски накити от Сърбия: модели и наследство“. То продължава добрите традиции на предходните изследвания върху средновековните накити от Централните Балкани и допълва поредицата от обобщаващи изследвания върху тези материали на Балканите.

Изследването обхваща хронологически времето на възстановяването на византийската власт върху разглежданите територии в началото на XI в., следващия период на оттегляне на Византия и възхода на сръбската държава до края на нейното съществуване в средата на XV в. Авторката посочва, че византийското влияние върху използваните накити се усеща и преди XI в., но смята, че то се е развило и е подпомогнато с присъединяването на тези земи към Империята. Основно значение имат материалите, придобити при археологически разкопки, т. е. произхождащи от сигурна археологическа среда, които дават повече възможности за надеждни изводи. Все пак,

изхождайки от факта, че част от тези накити, като гроздовидните обици, обиците с четири топчета и някои от типовете и варианти пръстени, са добре представени и в предходния период, разглеждането на времето на най-ранната им поява на територията на Сърбия щеше да допълни приносния характер на това изследване.

Класификацията е направена въз основа на формата и е издържана в най-добрите традиции. Материалът е водещ само при гривните, разделени на стъклени и метални. Това е общоприета практика, тъй като налага от своя страна спецификата на формата и украсата.

Същинският анализ на отделните видове и типове накити е представен в следващата част на книгата. Следвана е наложената вече традиция да се разгледат последователно накитите за глава, тяло, ръце и елементите на костюма (копчета).

Диадемите и иглите за коса само на пръв поглед изглеждат по-слабо разпространени. Находките от некрополи, главно от Подунавие, са индикатор по-скоро за достъпен накит, възможно с регионално предпочитание към него. Документирани са от XII до XV в., макар от съседните райони да са известни главно от XIII–XIV в., като се приемат за характерни най-вече за XIV в. Някои особености на формата и украсата позволяват да се проследят сходства с предназначени за аристокрацията византийски образци.

Обиците са най-многобройни и разнообразни по своята форма. В тях се отразява променящата се мода, което ги прави в много случаи и надежден хронологи-

чески индикатор. Разпространението на основните типове накити, освен в района на изследване, също и в съседните области, показва сходно византийско влияние, а вероятно и връзки между населението на отделните балкански и централноевропейски територии. Дали наблюдаваните сходства се дължат на прякото усвояване и продължаване на византийски традиции или това влияние е пречупено през вкусовите предпочитания на едно близко помежду си население, е трудно да се каже на сегашния етап от проучванията. Както не веднъж отбелязва и Бикич, първообразите на разнообразните украшения от византийския хинтерланд са слабо познати, вероятно не на последно място и поради по-слабия интерес към тях и липсата на публикации. По същата причина засега е все още рано да се изследва и друга възможна причина за наблюдаваната картина на разпространение, а именно вкусовите предпочитания на население, близко не само териториално. Възможно ли е не Византия, а тези територии, да са проводник на пречупените импулси за разпространението на някои типове накити, особено на тези, задоволяващи и отговарящи на вкуса на масовия потребител? Именно при гроздовидните обици могат да се проследят образци, изработени майсторски от скъпи материали и техники, както и по-евтина и широко достъпна продукция. Последните, съдейки по тяхната многобройност, е по-вероятно да са изработвани от местни или пътуващи майстори, във всеки случай такава възможност не бива да се изключва. Авторката изтъква, че макар гроздовидните обици да се датират обичайно в IX–X в. или IX–XI в., когато са и най-разпространени, на територията на днешна Сърбия се срещат до края на XII – нач. на XIII в. Това наблюдение трябва да бъде разглеждано като локална особеност, тъй като в съседните на Сърбия територии типът се датира в рамките на IX–X, най-късно до XI в. Същото се отнася и за обиците с четири топчета (тип II по Бикич), които в българската литература са разглеждани най-често като гроздовидни, макар неточността на такова определение да е изтъквана. Синхронни на първите два типа са и първите 4 варианта на луновидните обици, които се различават значително от следващите по-късни варианти (тип III_{5,6,7}). Последните се разпространяват от XII до XIV в., както и по-късно. Разпространението им на територията на Сърбия съвпада хронологически с подобни обици от околните райони, с които имат общ византийски първообраз или вероятно са произведени в една и съща византийска работилница, като например обичата на Мария Палеолог, открита в Македония, обиците на жени от фамилията на Тертер от Силистра и още една подобна, но без монограм, открита във Велико Търново. Византийските влияния налагат общност и в следващия тип обици с украса от тел (тип IV), разпространен най-вече през XII – нач. на XIII в., основно в Дунавския район. Подобно на този, и следващия тип с украса от венчета, са по-често разпространени в разглеждания район, но са познати и от останалите части на Балканите. Тук може да се посочи допълнително, че широко разпространените в Сърбия типове обици са по-добре представени именно в по-близките им български центрове като Перник, което може също подкрепи внимателното предположение на Бикич за Сърбия като център на трансмисия. Обиците с нанизани топчета са най-разнообразни по форма и украса, която се изменя във времето. В Сърбия те се откриват в контекста на XI – нач. на XIII в., но са най-често срещани през XII в. Подобни на тях са известни от същото време и от други райони на Балканите. Корените на обиците с топчета авторката проследява в по-раните славяно-аварски комплекси, в районите на далматинско-хърватските и карантанско-котлашките културни групи, за да се подкрепи техния византийско-ориенталски произход. Липсата на преки първообрази на обиците с три различни по

големина топчета от византийския хинтерланд поставя под съмнение техния византийски произход. Различните варианти на обичите с огънато като кукичка кръжило и украса от топчета или тел на вертикално изправения му край са разпространени в Сърбия през XII и XIII в., докато паралелите им от българските земи са датирани в XIV в. Като принадлежаща към византийските традиции е посочена многосъставна *огърлица* с бадемovidни висулки от Чезава, датирана в края на X – нач. на XI в., която засега няма точен паралел от останалите балкански територии. Разгледани са и *висулки* от метал и камък, които са датирани в XI–XII в.

Следващата голяма група накити са *гривните* от метал и стъкло. Сполучливата типология и анализът на археологическия материал позволяват на Бикич да проследи развитието на металните гривни през XI – нач. на XV в., докато за стъклените авторката отбелязва, че се срещат до началото на XIII в. Същите характерни за цялото изследване прецизна типология и анализ са приложени при анализа на *пръстените*. Различните варианти са разделени отчетливо и е проследено тяхното развитие. Като елемент, който се свързва и с византийския стил на костюма, са разгледани и *копчетата*, при които също се наблюдава разнообразие в големина, форма и начин на украса. Отделно е анализиран стилът на прилаганата *украса върху накитите*, в която се проследява запазването на антични и византийски традиции.

Изследването не подминава и *предметите*, носени като лични атрибути на *християнската вяра* – най-вече нагръдни кръстчета, в които се наблюдава сходен стил на украса, познат от прилагания при накитите. Тук авторката сполучливо и напълно основателно обръща внимание на въпроса, доколко въпросните предмети са били употребявани като осъзнат символ на изповядваната християнска вяра или са били носени само като красив накит. Този въпрос, както и самата Бикич изтъква, е от значение при изследването на процесите на християнизация на населението, която се извършва постепенно и завършва чак в XII в. За несъмнен атрибут на осъзната християнска вяра се приемат реликварните кръстове и икони с иконографски изображения. За разлика от тях, при кръстовете, върху които липсва изображение, се наблюдават сходни на прилаганите при накитите украси. Представени са няколко такива кръстчета, които са анализирани и прецизно датирани. Прави впечатление, че хронологическите рамки, в които са поставени, не противоречат на възможността за присъствие на християнско население в районите на тяхното намиране. Нещо повече, концентрацията им, както и находките на реликварии от същите места, очертават райони, в които може да се предполага присъствие на християнско население.

В следващата глава от изследването е направен преглед на *техниките и данните за работилници* за изработка на накити. Освен златните, и част от прецизно изработените сребърни накити, очевидно са дело на византийски майстори и специализирани ателиета. От друга страна, в украсата на значителна част от широко разпространени на Балканите накити, главно пръстени, се наблюдават сходства, които свидетелстват за съобразяване с вкуса на местното население, подготвени специално за него или изработени от пътуващи майстори на място. Според Бикич, тази стандартизация се изяснява най-силно през XI – XII в. Струва ми се, че Византийската доминация не е най-силният фактор в наблюдаваното единство и приликата в накитите не е по-слаба и преди това. Изработката на място се потвърждава и от малкото на брой калъпи, открити в разглеждания район. За производството на стъклени гривни Бикич приема, че е извършвано чрез вторична обработка на внасяно готово стъкло, което на Балканите само е преработвано в желанния продукт. В тази връзка трябва да бъде посочена

проучената в Плиска работилница за добив, а не за преработка на стъкло. Масовото разпространение на стъклените гривни е свидетелство за тяхната достъпност, което едва ли щеше да е така, ако материалът за тяхното производство е бил внасян.

В последната част от изследването са проследени влиянията върху облика на накитите в контекста на историческите процеси, засягащи територия на Сърбия. Отбелязва се, че византийското влияние върху накитите се долавя и преди разширяването на Византия върху тези територии и включването им в административното деление на империята. През периода на византийска доминация това влияние е по-силно уловимо, но едновременно с това се забелязва и силно изявената тенденция към специфичното му пречупване, в зависимост от вкусовете на местното население. Аналогично пречупване се наблюдава също и в съседните балкански територии, вероятно обусловено от близостта между населението в тях. Пътищата за проникване са различни – от северните Дунавски територии, от юг и югоизток по главните пътища, заедно с търговски контакти и военни действия, както и от западните далматински центрове. Последните по-късно стават проводник и на романско влияние, което ще доведе до формирането на специфичен вкус, забележим най-вече в архитектурата, но видим също така и в произведенията на металопластиката. Влиянието на византийската мода не отслабва и по време на възхода на сръбската държава. Върху развитието на накитите оказва влияние и възобновяването на рударството във втората половина на XIII в., както и засилените търговски контакти с Дубровник и Котор. През XIV и XV в. в накитите се откриват мотиви, сходни на използваните в Централна Европа. Поради проникването им и във византийската металопластика, трудно може да се определи откъде точно са възприети в Сърбия. В края на периода, въпреки запазването на значителен византийски компонент, се наблюдава засилване на влиянията от Централна и Западна Европа, проникващи през Венеция и Дубровник.

Книгата е добре илюстрирана и е снабдена с подробен списък на цитираната литература. Това я прави освен интересна и много полезна не само за специалистите, занимаващи се с изучаването на средновековните накити на Югоизточна Европа. В нея е събрана информацията за накитите, открити в Сърбия в стратифицирани комплекси, а поставените на вниманието виждания относно развитието на накитите и византийското влияние, спомагат да бъдат разширени и продължени изследванията в тази област. Поради сходствата между разглежданите материали в по-широкия византийски кръг, изследването е особено ценно за специалистите от съседните на Сърбия райони. Сигурна съм, че то на свой ред ще инспирира поставянето на редица въпроси относно датата на някои типове накити, пътищата на разпространение, взаимните връзки и влияния. Сътрудничеството при тяхното изучаване би улеснило и умножило многократно познанията върху средновековните накити в Европейския Югоизток.